

Nagyszombati Agendarius. Magyar nyelvű szertartási betétek az esztergomi rítusból 1583, 1596. Sajtó alá rendezte, szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta Fekete Csaba. (Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 11. Szerk.: A. Molnár Ferenc) Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2011.

A katolikus liturgiáról általánosan elterjedt nézet, hogy kizárólagos latin nyelvűségét váltotta fel a reformáció anyanyelvű liturgiája. E vélekedést korai nyelvemlékeink és magyar nyelvű kódexeink alapján legalábbis korlátozni lehet; kérdés, hogy a kép tovább árnyalható-e.

A *Nagyszombati Agendarius* kiadását lapozva több irányból merülnek fel a továbbgondolást serkentő kérdések. A kötet ugyanis magában foglalja egyes, az esztergomi rítushoz kötődő magyar nyelvű szövegeknek „majdnem facsimile” kiadását és Fekete Csaba kísérő tanulmányát. Majdnem facsimile volta magából a kiadás céljából fakad: nem az egész könyvet, hanem csak a fejezetenként benne egybefüggően vagy szakaszosan megtalálható magyar nyelvű szövegrészeket tartalmazza — azokat viszont az eredeti tipográfiával. A kiadás ennek megfelelően filológiai szempontból kitűnően kutatható, hivatkozni rá viszont csak az előttünk fekvő kiadást idézve, illetőleg az eredeti kiadás lapszámai szerint, a kiadásban megadott tól–ig formában vagy a lapok számolgatásával lehet.

Az *Agendarius* úgy, ahogyan 1583-ban, majd az utána következő két kiadásban megjelent (második kiadása csak könyvészeti adatokból ismert), a középkori liturgikus könyvek folytatója* a különbséggel, hogy a szertartásokhoz tartozó oktató beszédek népnyelvűek, és azoknál a részeknél, amelyekbe a hívek szövegszerűen bekapcsolódnak, szintén található magyarul írott szövegrészek. Ez a tény azonnal nyelvtörténeti és művelődéstörténeti szempontokra irányítja a figyelmet. Az *Agendarius* megjelenésének idejére Magyarország három részre szakadt, az ország a török elleni harcokkal, a végvárak védelmével van elfoglalva. Bármennyire hihetetlen, mégis ekkorra tehető a kulturális élet egyik aranykora. A nyomdák létesülése — éppen Nagyszombatban is (Iványi Béla, Gárdonyi Albert 1927) — a könyvnyomtatás elterjedése, a nyomdatermékek (vallásos és világi témájúak egyaránt) nagy száma (PÉTER 1995: 77–97) olvasóközönséget feltételez, ez pedig az iskolahálózat bővülésével, az iskolába járók körének kiszélesedésével válhatott csak lehetővé (MÉSZÁROS 2000: 91–101). A szellemi élet európai és hazai alakulásához feltétlenül hozzátartozott a re-

* A megragadó népnyelvű részletek hatása alatt a szakirodalom hajlamos nem észrevenni, hogy Telegdi a liturgikus tartalom szintjén is beleavatkozott az esztergomi hagyományba, általában azt elszegényítve. Sok veszteségért, amelyet igaztalanul az 1625-ös Pázmány-rituále számlájára írnak, valójában Telegdi műve felelős. VARGA Benjámin: *Magyarországi rituálék az újkorban, 1625-től.* Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest 2012. alapján: a Szerk..

formáció, a tridenti zsinat és a katolikus megújulás. Az Agendarius tartalmával kapcsolatban pedig úgy fogalmazódnak meg a kérdések, hogy a kérdéses szövegeknek volt-e magyar nyelvű előzménye, kiknek és hogyan hasznosult a kötet tartalma. Az előszóban Fekete Csaba erről így vélekedik: „Csekély kivétellel nincs latin megfelelője a szertartás magyar nyelvű betéteinek, amelyek nem hivatalos liturgiát alkotó tételek vagy elemek. Másfelől ugyancsak nincs magyar megfelelője* a latin szertartás alkotóelemeinek sem, és a liturgiát végző papnak szóló rubrikáknak sem” (9). Később ezt olvassuk: „Feltételezésekre kényszerülünk anyanyelvünk és a magyar szertartási nyelvhasználatunk múltjába tekintve. Valamikor és valahogyan meg kellett formálódnia az évszázadok homályában annak a liturgikus nyelvnek, amelynek birtokában az 1540-es évektől (látszólag hirtelen) képesek voltak [...] egyházi személyek, liturgusok arra, hogy [...] magyarul misézzenek” (10). (A mise a korai protestáns nyelvhasználatban még elfogadott megfelelője volt az istentiszteletnek, a szerző is így érti.)

A katolikus egyház kétségtelen latin nyelvűsége ellenére mára egyre több adat utal arra, hogy az anyanyelvnek, jelesül a magyar nyelvnek a vallásgyakorlásban volt szerepe. Legkorábbi szövegemlékeink mellett a Müncheni kódex perikópajelei, a Margit-legenda megemlékezése arról, hogy boldog Margitra a passió anyanyelvén hallgatva tett nagy hatást, mind azt tanúsítják, hogy a liturgia egyes elemei, azok, amelyek leginkább a mai prédikációs liturgiának és a szentségkiszolgáltatások oktató vagy dialogikus részének felelnek meg, vagyis amelynek kifejezett súlypontja volt a nép felé történő „meghirdetés”, kezdettől fogva az anyanyelvhez voltak kötve.

A kötet kísérőtanulmányát író Fekete Csaba terjedelmes fejezetben foglalkozik a szövegahagyományozódás kérdésével (153–191). Vizsgálataiban az Agendariust követő protestáns gyakorlatban alkalmazott szövegváltozatokkal foglalkozik. Itt kísérletet teszünk az Agendariust megelőző, adatokkal nem támogatott szöveghasználatra utalni.

Az első szövegegység a *keresztység szertartását* tartalmazza (itt és a továbbiakban a kiadás lapszáma szerint, és tört vonallal jelölve az eredeti lapszámát: 12–24/2–11, 11–12, 25–27, 29). A magyar szöveg az eredeti kiadásban nem folyamatosan olvasható, latin szöveg szakítja meg több helyen. Az első szakaszt tanító résznek nevezhetjük: az áteredő bűnről és a keresztység által az abból való szabadulásról szól szentírási idézetekkel alátámasztva a mondanivalót. A következő rész a keresztység felvételének rítusát magyarázza el úgy, hogy az egyes elemek szimbolikáját világítja meg. Végül a szertartást befejező aktusról szól. Mindez a keresztszülőkhöz intézett „exhortatio”. A keresztelés szertartása, a keresztiségi fogadalom párbeszédese formája kétnyelvű: latinul és magyarul van meg. A szövegnek ez a része egy-két szó eltéréssel a mai napig ugyan-

* Vannak viszont német, francia, spanyol és katalán nyelvű párhuzamok az ottani rituálékban (agenda, obsequiale, manuale, ordinarium). Telegdi helyzete akkor lesz világosabb, ha ezeket közelebbről megismerjük. A mainzi és a chartres-i pl. ugyanilyen típus. (A Szerk.)

így hangzik. Végezetül hálaadás, és a keresztszülőknek mint a gyermek lelki szüleinek szóló figyelmeztetés zárja ezt a részt.

A második szövegegység az „*egyházkelés*”, a szülő anyának a tisztulás utáni bevezetése a templomba. Az egész szöveg felszólítás a hálaadásra (25/37–38).

A *bérmálás szentségéhez* fűződő (26–41/38–53) exhortáció a bevezető és a szentséget kiszolgáltató püspökre utaló rövid latin szöveget leszámítva egészében magyar nyelvű. A 26–40-ig tartó szöveg az előző egységekhez hasonlóan tanító rész, amelyben elmagyarázza a keresztség és a bérmálás szentségének hasonlóságát és különbözőségét. Hivatkozásai a Szentírásból és az egyházatyáktól származnak. A „*Si forte episcopus ...*” bevezetés után a bérmáláskor szokásos viselkedési szabályok következnek az előzőekhez képest feltűnő nyelvjárási sajátosságokkal: „*Tatáia* az az kerest apia, auagy annya legyen mindenec à ki oda iáruł”. (A nyelvjáráásainkban inkább ‘nagyapa’ jelentésben, esetleg *kereszt-tata* összetételben használt szó itt többször is előfordul.)

A *házasságkötés* rendjéhez és rítusához kapcsolódó szövegek (42–54) az eredeti kiadványban három szakaszra tagolódva (53–63, 63–64, 69–70) található. A házasság kihirdetését követi a házasulandóknak szóló tanítás, majd a házasság megkötése, végül pedig a vőlegény és a menyasszony esküszövege „*pro more in hac patria vsitato*” azaz, ahogy hazánkban szokásos, régi hagyomány, ami nem tartozik hozzá a római rítushoz. Ez a szöveg napjainkban is csaknem ugyanígy hangzik. A házassági tanítás a könyvben később kapott helyet (125–134/210–219).

A szertartás eddigi elemei a plébániai keretek közötti vallásgyakorláshoz kapcsolódnak. Ennek megfelelően a kolostori élethez fűződő kódexeink szövegeiben párhuzamot nehezen lehetne keresni. A magáncélra készült kódexek (a Festetics Kódex és a Czech Kódex) hasonlóképpen más szerepet tölthettek be. Az előzményeket mégis az előző századokban kell keresnünk, amikor a hitoktatás feladata az istentiszteletekre és más szertartásokra hárult. (MÉSZÁROS 2000: 13) Az egyes szentségek kiszolgáltatását megelőző magyarázó szövegek bizonyára erre a gyakorlatra nyúlnak vissza, szövegük az évszázadok alatt elsősorban a szóbeliség szintjén csiszolódhatott. Az Agendarius gazdag forráshivatkozás-apparátusának csírái már a kódexekben jelentkeznek, kódexkiadásaink mutatják, még ha sok pontatlansággal is. A XVI. század tudós szerzőinél (például Sylvester Grammatikájában) többnyire pontosságra törekvő forrásmegadások található. (C. VLADÁR 1989)

A *gyóntatás* (55–88/76–109) a szertartás jellegéből következően magyar nyelven történt, a hozzá kapcsolódó szöveg is így szerepel az Agendariusban, csupán a szertartási utasítások szakítják meg — latin nyelven.

A gyóntatás szövegegységei az Agendariusban így következnek: kereszttetés (55/76), gyónás előtti ima és a feloldozás kérése (55–56/76–77), tanítás a bűnről, a bűnök megvallásáról és a penitenciáról (56–58/77–79), a gyóntatás lelki tükör formájában: a gyóntató a tíz parancsolat ellen elkövethető bűnökről kérdezi a gyónót (59–2/80–93), a halálos bűnök felől szólnak hasonlóképpen a kér-

dések (73–80/94–101), végül az idegen bűnökről kérdez (80–81/101–102) a gyónó és a másik személy társadalmi helyzetének és a bűn okának (latin szövegekkel sűrűn megszakított) kérdéseivel (82/103). Felteszi a kérdést, hogy a gyónó bánja-e bűnét, akar-e megtérni és a bűntől megóvni magát. Ennek megfelelően következik a tanító rész a bűnről és a bűnbocsánatról (83–88/104–109).

A lelki tükör sajátosan viseli magán a reformációval kapcsolatos hitbéli megengedéseknek mint bűnöknek a számba vételét. Az első parancsolat ellen elkövethető bűnök között szerepel: „Olvastad-e az eretnekeknek könyvöket, és írásokat” (59); „Hallgattad-e a római hittől szakadt prédikátoroknak prédikációjokat; Kedvezte-e valaha az eretnekeknek, mentetted-e és oltalmaztad-e őket”. (60)

A korszak virágzó reneszánsz kultúrájának irodalmi műfaja, a virágének ugyanígy bűn forrása lehet: A 6. és 9. parancsolat elleni vétkek között szerepel: „Éneklettel-e, avagy hallgattál-e virágénekeket, melyekbe testi szeretetről, és buja dolgokról volt emlékezet” (67).

Az idegen bűnök megítélésében szerepet játszó szempontok: „Hol míveltet az, titokhelyen-e, avagy ahol egyebek is láthatták, és megbotránkozhattak belőle?”; „Innepnapon-e, avagy köznapon?”; „Egyházi ember vagy-e, vagy szerzetes, vagy paraszt?”; „Házás ember vagy-e, vagy özvegy?” „Nemes-e, vagy nemtelen? Vagyon-e valami tisztet? Míves vagy-e, vagy szántó, vagy szolgáló ember? &” ... „Micsoda állapotbeli emberrel társalkodtál abba a vétkekbe?” (82). A felsorolás egyúttal egyféle társadalmi körkép is.

A gyónás, illetőleg az azt megelőző lelkiismeret-vizsgálat világinak és szerzetesnek egyaránt kötelezően hozzátartozik a hit gyakorlásához. Ennek megfelelően lelki tükröt több kódexben is lehet találni: GyöngyK. 61–63, NagyszK. 161–189, VirgK. 1^r–7^r, Thewrk. 169/1–181/20 (ez XVII. századi betoldás). Ezek azonban lényegesen különböznek az Agendariustól, mivel a későbbi lelki tükrök sajátosságát az egyéni lelkiismeretvizsgálat terén mutatják, míg az Agendarius szerint a lelkiismeret-vizsgálatra való segítséget a gyóntató pap adja.^{***} A lelkiismeret-vizsgálatnak ez a gyóntatással való összekapcsolása igen valószínű, hogy régtől alkalmazott gyakorlat, amelynek a háttérében az áll, hogy a gyónó írni, olvasni nem tudó ember. Az ezen a téren bizonyos változást hozó iskolahálózat bővülése, az Oláh Miklós nevéhez fűződő népiskolák bevezetése (MÉSZÁROS 2000: 93–98) csupán néhány évtizedes múltra tekintett vissza a könyv megjelenésének idején. (A Gyöngyösi Kódexben található lelki tükör a hét főbűnt és a 10 parancsolatot sorolja fel; a többi kódex elmélkedésbe ágyazza a lehetséges bűnöket.) A két gyakorlat különbsége a szerzetesi és a székesegyházi liturgia közötti eltérésre utalhat. (TÖRÖK 2000: 24)

A „*RITVS ABSOLVENDI ab excommunicatione maiori ...*” magyar nyelvű szövege (89–90/115–116) három hasonló szövegrészből áll. A vezeklő feloldozása és fogadalma egyes szám második személyben van előadva, a megtérő kikö-

^{***} Világiak esetén ez bizonyíthatóan már a VIII. században így ment, szakramentáriumokban és kezdetleges pontifikálékban leírja a ‘susceptio paenitentis’ elnevezésű ordó. Írott népnyelvű lelki tükröt apácák megéfélek használhattak csak. (A Szerk.)

zösítettnek bizonyára egyes szám első személyben kellett megismételnie a választ. (A házasságkötés szertartásának szövegében az eskető egyes szám második személyben elmondott szövege után a házasulók egyes szám első személyben megismételt válasza is szerepelt.)

Az *Eucharisztia* liturgiájához tartozó magyar nyelvű szöveg (91–97) első része tanító tartalmú (91–95/120–124): azt a tételt magyarázza, hogy a szentségben Krisztus testével és vérével találkozunk. Az okfejtésben helyet kap az Oltáriszentség szerzésére emlékeztető átváltoztatási szöveg (92/121). Ezt követi a közgyónás (96/125) és az áldozás előtti —szentírási helyre utaló— ima, amely jelentéktelen változtatással napjainkig él. Az Oltáriszentség ekkor következő felmutatásakor a megelőző tanító részre utalva hangzik el a hívekhez a kérdés, hogy hiszik-e a szentségben jelen lévő Krisztus testét és véréét. A pap által előre mondott „hisszük” után következik maga az áldoztatás (97/126). Érdemes megjegyezni, hogy Erdély egyes részein a mai napig megmaradt a pap által mondott „Krisztus teste” mondatra az áldozó „Hiszem” válasza.

A *betegek kenetének* kiszolgáltatásához tartozó rítus magyar szövege ó- és újszövetségi példákon keresztül tolmácsolja az Egyház bízgatását a beteg, élet-halál határán lévő embernek (98–103/128–132), bizonyítja, hogy Isten az élet és a halál ura, ezért a beteg rábízhatja életét, sorsát.

A *temetési szertartás* magyar nyelvű betéte (104–111/150–157) nem szokásos temetési beszéd, hanem olyan tanítás, amely a temetésen résztvevőket figyelmezteti az élet rövid és a halál biztos voltára, amiért mindig késznek kell lenni. Az Agendarius 3. (de esetleg már a 2. kiadásába is) egy másik temetési beszéd került. Itt ugyancsak a temetésen megjelentek a „címeztek”, a gondolatmenet középpontjában pedig a „porból vagy és porrá leszel” igazsága áll. Ebből következik a bűnbánatra, gyónásra és penitenciára intés a feltámadás reményében (135–143). Az Agendarius temetési beszédei tehát különböznek első szöveg- emlékünk, a Halotti beszéd szemléletétől, ahol a halottért való könyörgésnek, imádságnak magában a beszédben is jelentős hely jut.

Az első kiadás temetési tanítása után az *ünnep hirdetés módja és kalendárium* következik (112–124/198–210). Az egy hétre szóló ünnepek meghirdetésének módja: a minta szerint a közgyónás, a feloldozó imádságok és az elbocsátás előtt, a különböző szándékokért szóló imádságok után történik (112–115/198–201). A minta 1583. július 4. hetére vonatkozik (SZENTPÉTERI 1912: 77). Az imádságok mindig csak a kezdő szavaikkal említetnek, vagyis a kódexirodalomhoz hasonlóan ismerteknek feltételezik őket, ezért innen sem idézhetők. A kalendárium heti bontásban adja meg az „Illő innepek” azaz megüendő, megünneplendő és „Imádságos innepek” sorát, az előbbieknél azt is feltünteti, hogy melyiknek van börtje is (116–124/201–210). Mivel a tridenti zsinat jelentősen csökkentette az ünnepek számát (FÖLDVÁRY 2010), adódhat a korábbi kalendáriumokkal való összehasonlítás lehetősége.

Az ómagyar korból a Pray Kódexben található kalendáriumot, a Münchener Kódex, a Winkler Kódex és a Batthyány Kódex naptárát szokás számon tar-

tani. Az ünnepek legkorábbi ismert meghatározása Szent László törvényeiben a Szabolcsi Zsinat határozatai alapján történt. Ha a rovásírásos emlékeket mint nyelvemlékeket, művelődéstörténeti emlékeket is figyelembe vesszük, akkor a naptáraink köre is bővül: a Bolognai Rovásemlék naptárának legkorábbi rétege (l. 1. ábra) hangjelölési archaizmusa alapján erre a korra nyúlhat vissza (SEBESTYÉN 1915: 40–41, HOSSZÚ 2012: 198, 205).

1. ábra. SZN KÜS = kúsasszon 'Kisboldogasszony'
a Bolognai Rovásnaptárban. A másoló a két szó sorrendjét eltévesztette.
(Forrás: SÁNDOR 1991: 123)

Az esketés szertartásától elszakítva, a kalendárium után kapott helyet a *házasságról* való rövid tanítás (125–134/210–219) — és a hasonmás kiadás utolsó részeként a (2.), 3. kiadás már idézett temetési beszéde.

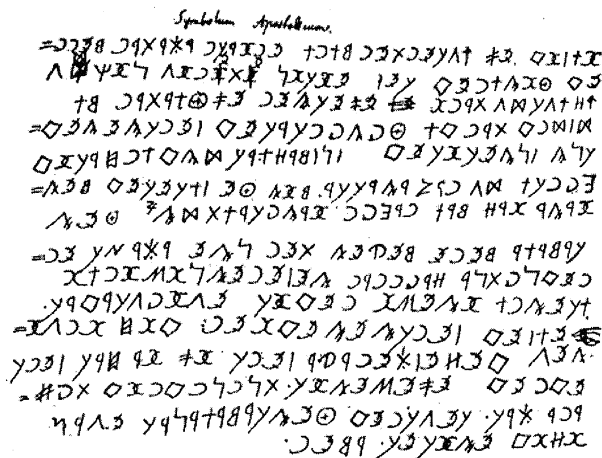
Az Agendarius hasonmása után Fekete Csaba részletes tanulmányban foglalkozik a könyv kiadásával. Az elsőt követő második kiadás csak könyvszeti adatokból ismert, ezért a harmadik kiadást hasonlítja az elsőhöz és sorol példákat az azonosságok és eltérések: javítások, illetőleg rontások tekintetében. A kísérő tanulmány megadja a teljes Agendarius tartalomjegyzékét (150–151) és a témával részletesen foglalkozni kívánóknak a legfontosabb szakirodalmat (151–153).

A heves hitviták mellett a protestantizmus különböző ágainak a liturgiája lassabban változott, mint maga a katolikus liturgia. Így érthető, hogy régi népekeink (Szent László-ének, a Zsigmond-kori húsvéti népeke) dallamát protestáns énekeskönyvek, graduálok őrizték meg: Huszár Gál: Isteni Dicséreték 1560, az Eperjesi graduál 1635–1652, Spáczay graduál 1619 e. stb. említhető. (ZELLIGER E. 2006)

A liturgikus szövegek protestáns szertartásokban való továbbélését részletesen vizsgálja Fekete Csaba. Fő hivatkozási forrása Komáromi Csipkés György kiságendája 1653-ból. Az Agendarius sorrendjében haladva: a keresztelési formula nemcsak akkor maradt meg, hanem napjainkban is él. Az Atya, Fiú és Szentlélek nevében történő keresztelés ezért vallásfelekezettől függetlenül érvényes. — A házassági esküszövegek fennmaradását az Agendarius a hazai hagyománnyal magyarázta, és a református egyház templomi szertartásaiban is ez tartja fenn. A *confessio generalis*, a közgyónás szövegét középkori eredetűnek véli, de reformáció előtti változatát ismeretlennek mondja. Valóban így van, az oka a szerzetesi és székesegyházi liturgia már említett különbségében gyökerezhet. Valamennyi, az Agendariusban található liturgikus szövegről biztos állítható azonban, hogy a megelőző századok székesegyházi gyakorlatát adják vissza, mivel a „Tridentinai Zsinat után kibocsátott könyvek is alig térnek

el a zsinat előtti előzményektől ... ha valaki összeveti a XV. század második felében először kinyomatott római könyvekkel”. (FÖLDVÁRY 2010)

Fekete Csaba a liturgia egyes elemeit ezek után egymás mellé állítva mutatja be a korszak katolikus és protestáns gyakorlatában előforduló szövegváltozatokat a házassági tanítás és eskü (156–171); kiközösített (vezeklő) visszafogadása és eskütétele (171–172); Eucharisztia és hitvallási kérdések (172–173); keresztelési hitvallás és ellenmondás az ördögnek (173–175); confessio generalis (176–179); bibliai részletek fordítása (179–182); Tízparancsolat-szövegek (182–187); Apostoli hitvallás (187–191) témáihoz. Itt jegyzem meg, hogy a szöveg hagyományozódás szemléltetésére az idézetekhez lapalji jegyzetben összehasonlításként (Telegdit kiegészítve a versszámok közlésével) mindenhol megadja az 1626-os Káldi féle bibliafordítás betűhí szövegét. Az előzményszövegeket jobbra a Münchener és a Jordánszky Kódexből lehet megkeresni. Meglepő a kiadásban, hogy az Apostoli hitvallásnak hányféle szövegváltozata mutatható ki: az imádságok kötött szövege és gyakran ismételt volta alapján sokkal szigorúbban rögzült szöveget lehetne várni. Ezt a feltevést erősítené, hogy a korszakban több szerző munkásságában (Szamosközy István, Bonyhai Moga Mihály, Komáromi Csipkés György, Bél Mátyás) jelentkező rovásírásos bejegyzések, ábécék társaságában helyenként mintaszöveggé imádságok —elsősorban a Miatyánk, de az Apostoli hitvallás is— előfordulnak. A 2. ábra Telegdi Jánosnak a *Rudimenta Priscae Hunnorum linguae* (1598) című rovástankönyvéből ez utóbbit mutatja, a szöveg utána az átírásban Hosszú Gábor javításaival olvasható. (A szövegben az [á]-t és az [é]-t ugyanazzal a grafémával jelölték, az átírás az ehhez képest valószínű kiejtést mutatja.) Ez a változat is a variánsok számát szaporítja. (A könyv nyomtatásban nem jelent meg, kézírásos másolatai maradtak fenn. Egyes hibák ebből is fakadhatnak, illetőleg ezek alapján korrigálhatók.)

2. ábra. Telegdi János: *Rudimenta Hunnorum* (1598): Apostoli hitvallás, giesseni kézirat. Forrás: SEBESTYÉN 1909: 218.

HISZÉK EGY ISTENBEN MIND ENHATO ATYABAN MENN=
 EK FÖLDNEK TEREHTÖJ ÉBËN (σ: TEREHTÖJÉBEN) ÉS JÉZSUS
 CRISTUSBAN Ó EGYETLEN EGY FIÁBAN MI
 URUNKBAN KI FOGONTATÉK SZENTLÉLEK=
 TŰL SZÜLETÉTEK (σ: SZÜLETETÉK) SZÜSZMÁRIÁTUL KINZATÉK
 PONTI US NAK ALATTA. MÉG FE SZITETEK MEG=
 HALA HAR MAD NAPON HALOTAIBUL FEL
 TÁMADA MENE MENYEG BEN ÜLE ATYAIST EN=
 NEK JOBJÁ RAONNAN LESZEN ELJÖVENDÓ
 , ITÉLNI ÉLEVÉ NEKËT ÉSHOLTAKAT.
 EISZÉK (σ: HISZÉK) SZENTLÉLEKBEN: KÖZÖNSË=
 GES KERESZTYÉN ANYA SZENT ĘGY HÁ ZAT SZENT
 EKNEK EGYESSEGËT. BÛNÛKNËK BOCS=
 ÁNA TYAT. TESTNEK FELTÁMADÁJÁT (σ: FELTÁMADÁSÁT) ÉS A? (σ: AZ)
 ÖRÖK ÉLËTET. AMEN.

Fekete Csaba tanulmányának záró része az Agendarius nyelvi sajátosságai-
 val foglalkozik. A hangjelölés kérdésében Telegdi Miklós korábban megjelent
 Katekizmusához viszonyít, illetőleg az eddigi szakirodalomban nem tárgyalt
 sajátosságokat ismerteti. Végső megállapítása szerint helyesírása megállapodott,
 és a prédikációs kötetekben kimutatottnál is egységesebb, következetesebb.
 Kivétel az utólag hozzáadott temetési beszéd, amely eltérő megoldásokat is
 tartalmaz (196).

A következő vizsgálati szempont a címe alapján a morfológiát vizsgálja: a szó-
 alakokat és a toldalékokat. Itt azonban hangtani kérdésekről van szó, a morfoló-
 giát legfeljebb morfofonetikai vonatkozásban, a hangtannak a töveket, toldaléko-
 kat érintő sajátosságai szintjén tárgyalja, a zárt : nyílt, ajakréses : ajakkerekítéses
 magánhangzó-tendenciák különféle eseteit mutatja be (197–199).

Igen hasznos —kiváltképp a régies nyelvhasználatot kevésbé ismerő olva-
 sóközönség számára— a „Megváltozott jelentésű és alakú szavak” cím alatt
 található szójegyzék (200–203). A nyelvész szakember pedig elgondolkozhat
 az olyan szavakon, amelyek azonos vagy hasonló jelentésben, de ma különböző
 nyelvjárásokban élnek. A már említett *tata* ‘keresztapa’ az északkeleti nyelv-
 járásokban, a *szemérem* ‘szégyen’ Moldvában használatos. Érdekes még egy
 kiegészítést tenni: a hetedik halálos bűn, a jóra való restség lehetséges elkö-
 vetési módjára így kérdez: „*Voltál-e hévoldó*”. Itt a *hivalkodó* régi nyelvi ‘tét-
 len, dologtalan’ jelentésére van egy adat. Az egyházi nyelv tanulmányozásához
 jó segítség a szinonimákból álló szópárok, szó(szerkezet)láncok összeállítása
 (204–230), hiszen —ahogy Fekete Csaba mondja— „kódexeink korától, sőt jóval
 korábban megformálódott egyes kardinális textusok hagyományos fordítása...
 A szöveg-hagyományozódás és a nyelvtörténeti részletek tisztázására további
 tanulmányok sora hivatott” (236).

Haszonelvű világunkban feltehetjük a kérdést: Mire jó az Agendarius? A fe-
 leletet ugyancsak a közreadó, Fekete Csaba adja meg: „... az Agendarius taní-

tásai, szertartási beszédei fennhangon való olvasásra vagy elmondásra születtek. Tehát ezeket a szó szoros értelmében felemelt hangon mondták vagy olvasták. Ez hozzátartozik rendeltetésükhöz, műfajukhoz. ... Lelkipásztor szerzőjük jártas volt abban, hogyan lehet, és hogyan kell népes gyülekezetnek templomok nagyöblű termében beszélni. Úgy fogalmazott, ahogyan a szertartás élőszóval méltóképpen mondható és minden szava érthető. ... Az *Agendarius* különleges gyűjtőlencse a magyar szertartási és egyházi nyelv kialakulásának folyamatában. A Káldi György-féle bibliafordítás nyelvi készlete — többek között — az *Agendarius* tanításaiba ékelt és korábban már huzamos ideje magyarul is elhangzó részletekre épült.” (235, 236).

Zelliger Erzsébet (ELTE BTK MANYFI)

Irodalom

- C. VLADÁR Zsuzsa (ford.) 1989. *Sylvester János latin–magyar nyelvtana*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 185. sz. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- FÖLDVÁRY Miklós István 2010. „A hagyományos római (ún. tridenti) liturgia I–II.” *Sümegei Ferences Naptár* (2010) 86–93.
- HOSSZÚ Gábor 2012. *Heritage of Scribes. The Relation of Rovas Scripts to Eurasian Writing Systems*. Rovás Alapítvány, Budapest.
- IVÁNYI Béla — CZAKÓ Elemér 1927. *A királyi magyar Egyetemi Nyomda története 1577–1927*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- MÉSZÁROS István 2000. *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Szent István Társulat, Budapest.
- PÉTER Katalin 1995. „Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotában”, In Uő: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. A Ráday gyűjtemény tanulmányai 8. Ráday Gyűjtemény, Budapest. 77–97.
- SÁNDOR Klára 1991. *A Bolognai Rovás emlék*. Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged.
- SEBESTYÉN Gyula 1909. *Rovás és rovásírás*. Magyar Néprajzi Társaság. Reprint 2002. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Sebestyén Gyula 1915. *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- SENETPÉTERI Imre 1912. *Oklevéltani naptár*. Magyar Tudományos Akadémia. Reprint 1974. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TÖRÖK József 2000. *A katolikus egyház és liturgia Magyarországon*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest.
- ZELLIGER Erzsébet 2006. *Az első magyar nyelvű népének és művelődéstörténeti háttere. A Zsigmond-kori Húsvéti népének keletkezésének körülményei, nyelvi kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ZELLIGER, Aloysius 1931. *Pantheon Tyrnaviense*. Typis Soc. Adalberti, Tyrnaviae.

3. ábra. A Telegdi-Agendarius 1583-as, első kiadásának címoldala.